

A Könyvtári Figyelő különszáma külföldön élő magyar származású könyvtárosok és hazai könyvtárosok találkozájáról

Hasznos kezdeményezés volt a címben is jelzett találkozó megrendezése 1980-ban, de még hasznosabb a találkozón elhangzott előadások megjelentetése a *Könyvtári Figyelő* 1981. évi különszámában még akkor is, ha egy kicsit későn – 1982 derekán – vehettük csak kézbe. A szerkesztők ezáltal lehetővé tették, hogy a könyvtárosok széles rétege szerezzon tudomást a külföldi magyar könyvtári gyűjtemények helyzetéről, szerepéről, illetve arról, hogy a magyar származású könyvtárosok milyen korszerű szakmai akciókban és továbbképzésben vesznek részt.

A 37 külföldi résztvevő előadásai, referátumai sokszínűek voltak. A *Könyvtári Figyelő* szerkesztői – igen szerencsésen – nem a fellépések sorrendjében, hanem 4 témakörbe csoportosítva foglalták össze az elhangzottakat, úm.

- a magyar könyvtárügyről;
- a külföldön élő magyarság anyanyelvi olvasásának és könyvellátásának kérdései;
- a külföldi könyvtárakban található magyar könyvgyűjtemények, fejlesztésük, feldolgozásuk problémái,
- hungarika-gyűjtés és -regisztrálás;
- számítógépesítés, együttműködés.

Említsünk meg néhányat a TMT profiljába vágó előadások, referátumok közül.

Horchler Gábor a washingtoni Kongresszusi Könyvtár 21 főosztályból álló osztályozási rendszerét és tárgyszó-katalógusának jelentőségét ismertette.

Basa Péter referátuma az amerikai hungarológiai adatbázist mutatta be, amely minden, Magyarországgal és magyarsággal kapcsolatos anyagra kiterjed. Ehhez kapcsolódva a konferencia ajánlotta, hogy a magyarországi nemzeti bibliográfiai adatok és a hungarológiai adatbank adatainak mágnesszalagos információcseréjére 1982-től kerüljön sor.

Az Amerikában már elterjedt számítógépes rendszerek együttműködésen alapuló alkalmazását ismertette *Kovács Gábor*, az Észak-Kolorádói Egyetem Könyvtárának helyettes igazgatója.

Krivátsy Péter az Amerikai Országos Orvostudományi Könyvtár számítógépes információkereső szolgáltatásait (MEDLARS, MEDLINE) tárgyalja, amelyek nem ismeretlenek a magyarországi könyvtárosok előtt sem.

Végül megemlíteném *Molnár-Basa Enikő* referátumát, amely a Kongresszusi Könyvtár MARC rendszeren alapuló géppel olvasható katalógizálási rendszerét mutatja be.

Amint már szó volt róla, a konferencia közös megállapodásokat és ajánlásokat is elfogadott.

Cziegler Mária

HIVATKOZÁSELEMZÉS

Itt az ideje egy használható hivatkozási elmélet kidolgozásának

Metaforikusan szólva, a hivatkozások lábnyomai belefagynak a tudományos eredmények földjébe. Lábnyomok, amelyek az elméletek fejlődését tanúsítják. Belőlük visszavezethető a fejlődés iránya, lenyomatuk alakjából és mélységéből képet alkothatunk azokról, akik áthaladtak rajta. Előfordulásuk és változatosságuk megmutatja, vajon a fejlődés szabályos és céltudatos volt-e.

Ha – mondjuk a kurrens folyóiratok cikkeiben – megszámláljuk valamely publikáló kutatóra vagy közleményeket megjelentető tudományos intézményre utaló hivatkozások számát, kvantitatív, számítógéppel is jól kezelhető adatokhoz jutunk. Az így nyert adatok analízisét ugyan elsősorban a személyi és testületi teljesítmények megítélésére dolgozták ki, azonban érdekes lehet a tudománytörténet számára is: segítségé-

vel talán megismerjük azt a bonyolult folyamatot, amely során a hipotézisek bizonyított tankönyvi tételekké válnak. A hivatkozáselemzés kétségkívül legismertebb eszköze az Institute of Scientific Information (ISI) hivatkozási indexe, a *Science Citation Index*.

Azt már sikerült igazolni, hogy a magasabb idézettségi mutató pozitív korrelációban áll az általánosan elfogadott tudományos teljesítménymércékkel (pl. a tudományos díjakkal), azonban a vizsgálatok interpretálása számos ismeretelméleti kérdést vet fel. Ezek közül néhány:

„a tudományos dolgozatok közötti hivatkozásláncolatok inkább közelítő, mintsem pontos mércéi az elvárható tudományos értékeknek” [1];

„nem ismerjük ennek a láncnak a precíz működését” [2];

„nem állíthatjuk, hogy az egyes cikkek eltérő idézettsége tényleges értékük különbségéből fakad” [3]; „egyelőre nincs világos elképzelésünk arról, hogy mit mérünk a hivatkozatok analízisével” [4].

A hivatkozás során a szerző végeredményben szubjektív módon hozza létre a további munka alapjául szolgáló feltételezésrendszerét, amely így a nyilvánosság segítségével bizonyos hitelhez jut. Ennek jelentőségét ma még nem ismerjük.

Mivel a hivatkozatok száma pontosabban tükrözi egy-egy szerző tudományos hatását, mint megjelent közleményei száma, felmerült annak a lehetősége, hogy ezen az alapon minősítsék a kutatókat. RAVETZ [5] például azt javasolta, hogy az idézettség szám szerint állapítsák meg a keresetet, KAPLAN [6] pedig azt, hogy ennek alapján kellene döntenie az előléptetésekről. Valakire hivatkozni rendkívül szubjektív dolog, így az okok is – amelyek közül WEINSTOCK [7] ismerteti a legtöbbet – rendkívül változatosak. Az elemzések valódi indítékok helyett legtöbbször csak a szerző motivációját tárják fel.

Az ilyen attributív folyamatok elsősorban pragmatikus érvényűek. Például egy hivatkozott előkészítheti az olvasót az ezután jövő munkára, de azt – hacsak valaki nem teljesen jártas az idéző cikk témájában – nem tudhatja, hogy vajon a kiválasztott cikk csakugyan a legmegfelelőbb-e a hivatkozott cikk állításainak kontextusában, vajon a szerző nem azért választotta-e éppen azt, mert számára ez volt a legegyszerűbb, ahelyett, hogy az érvelés logikáját követte volna. Azt sem tudhatja, hogy vajon milyen személyes szempontok játszanak közre abban, hogy esetleg egy másik, megfelelőbb hivatkozást kihagyjon.

Nemrégén pszichológusok [8] olyan tudományos publikációt szerkesztettek, amelyből kihagyták az ilyen cikkekben elvárható irodalmi hivatkozásokat, és a kutatók egy csoportját arra kérték, hogy jelöljék azokat a helyeket, ahol érzésük szerint irodalmi hivatkozásnak kellene lennie. A javasolt hivatkozások számát és elhelyezését elsősorban szubjektív szempontok befolyásolták. Jelentős szerepet kaptak az olyan külső tényezők, mint az olvasóközönség (pontosabban ahogy a szerző elképzelte az olvasói igényeket és elvárásokat), maga a folyóirat, a cikk formája, célja és hossza, a szerző témáismerete stb.

Az ortodox szemlélet szerint a hivatkozatok elemzésével pontos képet kellene kapnunk a közlemények közötti intellektuális kapcsolatokról. Ehhez azonban nagyon sok, és ráadásul nem minden esetben kvantifikálható változót kellene számításba venni, ami nagyon bizonytalanra teszi az egyéni teljesítmények idézettség számával történő minősítését [9, 10].

Az idézettségi mutató jelentőségének felismerésével nyilvánvalóan megváltoztak a hivatkozási szokások (pl. növekvő ön-hivatkozási arány). Egyik legnyugtalanítóbb

példa BURT közismert esete, aki valószínűleg felismerte azt a pszichológiai körülményt, hogy a hivatkozás, legalábbis a jóváhagyó, a nem jelenlevő szerzővel való kapcsolat vonzerejét rejti magában. A nem létező publikációra való hivatkozás azonban ennek az érvelésnek már egy meghamisított változata. Persze ez egy kicsit szélsőséges példa, de mindenképpen vízvonalzó a csalás és az egyébként gyakori alá- és fölé-hivatkozások között, amelyek szintén jelentősen torzíthatják a kutatók szerepének megítélését egy témán belül. GARFIELD [11] már 1965-ben javaslatot tett arra, hogy a hivatkozásokat a publikáló szerző teljes kizárásával számítógéppel válasszák ki, ezt azonban a gyakorlatban egyelőre lehetetlen kivitelezni.

Az utóbbi években jelentős erőfeszítéseket tettek a hivatkozáselemlet általános kidolgozására. Előbb MORAVCSIK és MURUGESAN [12, 13] dolgozott ki egy nem-dichotomikus tipológiát, amelyet később CHUBIN és MOITRA [14] módosított. LIPETZ arra a következtetésre jutott, hogy „nincsenek olyan abszolút és kizárólagos kategóriák, amelyek az idézett és idéző mű kapcsolatát tökéletesen leírják” [15]. Mind a mai napig igaznak tűnik KAPLAN 1965-ben tett megállapítása, miszerint alig ismerjük azokat a „normákat és szabályokat, amelyek az idézési gyakorlatot befolyásolják a tudományban” [16].

Problémákat vet fel a tudományos eredmények közlésének hagyománya is. A kutatás egyik leglényesebb mozzanata a reprodukálható kísérlet, így szükségképpen kétség merül fel az olyan eredmények validitását illetően, amelyeket újra és újra nem ismételnék meg és nem közölnek le. Ez nemcsak a duplicitást, hanem a hibák terjesztésének lehetőségeit is magában hordozza.

A tudományos dolgozatok egységes elbírálása érdekében SCOTT [17] egy értékelő ívet javasolt a lektorok számára, amelynek egyik része az irodalmi hivatkozások valódi értékének megítélésére szolgál. Ez négy alapvető mérlegelési szempontot különböztet meg:

- a hivatkozások kimerítőek és a tárgyhoz tartozóak;
- általában megfelelőek és relevánsak, de néhány fontos kísérlet, vizsgálat stb. bemutatása kimaradt;
- szegényes vagy lényegtelen vizsgálatok kritika nélküli felhasználása;
- lényeges, releváns irodalom figyelmen kívül hagyása, vagy félremagyarázása.

Végeredményben a hivatkozási szokásokban rejlő indítékokat, stratégiákat nem lehet szövegelemzések útján megállapítani, hiszen itt a szerzők egyéni motivációi erősen közrejátszanak. Úgy is fogalmazhatunk, hogy egyelőre keveset tudunk a „hivatkozások megválasztásának szociálpszichológiájáról” [18], pedig a kutatások kiszélesítése ezen a téren egy hatékonyabb és gazdaságosabb mutató kidolgozásához vezethetne, aminek igénye egyre sürgetőbb a tudományos közélet részéről.

Irodalom

1. CRANE, D.: Invisible colleges: diffusion of knowledge in scientific communities. Chicago, University of Chicago Press, 1972. p. 20.
2. PORTER, A. L.: Citation analysis: queries and caveats = *Social Studies of Science*, 7. köt. 1977. p. 257–267.
3. WHITLEY, R. D.: Communication nets in science: status and citation patterns in animal physiology = *Sociological Review*, 17. köt. 2. sz. 1969. p. 219–233.
4. GILBERT, G. N.: Referencing as persuasion = *Social Studies of Science*, 7. köt. 1977. p. 113–122.
5. RAVETZ, J. R.: Scientific knowledge and its social problems. Oxford, Clarendon Press, 1971. p. 241–259.
6. KAPLAN, N.: The norms of citation behavior: prolegomena to the footnote = *American Documentation*, 16. köt. 3. sz. 1965. p. 170–183.
7. WEINSTOCK, M.: Citation indexes = *Encyclopaedia of Library and Information Science*, 5. köt. 1971. p. 16–40.
8. CRONIN, B.: Agreement and divergence on referencing practice = *Journal of Information Science*, 3. köt. 1. sz. 1981. p. 27–33.
9. GARFIELD, E.: Citation indexing. New York, Wiley, 1979.
10. CHUBIN, D.: On the use of the Science Citation Index in sociology = *The American Sociologist*, 8. köt. 1973. p. 187–191.
11. GARFIELD, E.: Can citation indexing be automated? Statistical association methods for mechanized documentation. Washington, National Bureau of Standards, Miscellaneous Publication no. 269, 1965. p. 189–192.
12. MORAVCSIK, M. J.–MURUGESAN, P.: Citation patterns in scientific revolutions = *Scientometric*, 1. köt. 2. sz. 1979. p. 161–169.
13. MURUGESAN, P.–MORAVCSIK, M. J.: Variations of the nature of citation measures with journals and scientific specialties = *Journal of the American Society for Information Science*, 29. köt. 3. sz. 1978. p. 86–92.
14. MORAVCSIK, M. J.–MURUGESAN, P.: Some results on the function and quality of citation = *Social Studies of Science*, 5. köt. 1975. p. 86–92.
15. LIPETZ, B. A.: Improvement of the selectivity of citation indexes to science literature through the inclusion of citation relationship indicators = *American Documentation*, 16. köt. 2. sz. 1965. p. 81–90.
16. KAPLAN, N.: The norms of citation behavior: prolegomena to the footnote. Ld. a 6. sz. hivatkozást.
17. SCOTT, W. A.: Interreferee agreement on some characteristic manuscript submitted to the *Journal of Personality and Social Psychology* = *American Psychologist*, 1974. szeptember, p. 698–702.
18. BAVELAS, J. B.: The social psychology of citation = *Canadian Psychological Review*, 19. köt. 2. sz. 1978, p. 158–163.

CRONIN, B.: The need for a theory of citing = Journal of Documentation, 36. köt. 1. sz. 1981. p. 16–24./

(Pap László)

A közös hivatkozások vizsgálata és az ebből adódó összefüggések szerkezete

A szakirodalmi információkereső rendszerek célja a kutatók, tudósok kiszolgálása a számukra fontos publikációk bibliográfiai leírásaival. E célt, azaz a feltett kérdésekre adott információk választ a technikai fejlettség különböző fokain igen sok rendszer használatával lehet elérni, de mindehhez a szóban forgó szakterületek többé-kevésbé megbízható ismerete szükséges.

Lehetőség kínálkozik azonban a továbblépésre is, amelynek lényege az, hogy az információs szakember a keresőkérdés szakterületének alapos ismerete nélkül, de mégis annak belső összefüggéseire támaszkodva szolgáltatson szakirodalmat a kutatók munkájához.

Könnyen belátható, hogy egy-egy szakterületen a fizikailag egymástól sokszor igen távol dolgozó kutatókat a közös téma hasonló tudományos gondolkodásmódú csoportokká tagolja. A „hasonló gondolkodásmód” pontosabb megfogalmazása: az adott jelenségekről közös vélemény, közös gondolkodási séma megléte.

A szóban lévő módszer az említett gondolkodási sémákon keresztül mutat ki tárgybeli összefüggéseket, miközben e sémák meghatározását és rögzítését a hivatkozáselemzés módszerével végzi.

1. Gondolkodási sémák meghatározása

Ha a gondolkodási séma (paradigma) fogalmát pontosabban akarjuk definiálni, a következőt kell mondanunk: egy-egy szakterület fogalmainak egyezményes, tehát többek által azonos módon értelmezett kapcsolata. A cél éppen e szerkezet meghatározása.

A vizsgálat az azonos témakörű szakirodalmi publikációk egy csoportját fogja át. A publikációk átnézése után elkülöníthetők azok, amelyekben egy meghatározott állítást, alapelvet vagy vizsgálati módszert említenek vagy használnak.

Példaként: az *A*-val jelölt állítást a vizsgált dokumentumok egy részében meg lehet találni. A továbbiakban azok a dokumentumok emelhetők ki, amelyekben *A* és egy *B* együtt szerepel. (Természetesen e dokumentumok mindegyikében az *A* és a *B* kapcsolata nem lesz feltétlenül azonos, de e kapcsolat feltárása már meghaladja az informatikus ismereteit, s így a vizsgálat nem foglalkozik vele.)

Ha *A*, *B*, ... *N* számú állítással dolgozunk, a köztük fennállható kapcsolatok szerkezete matematikailag kombinációik összességével írható le, de ez a gyakorlati megközelítéshez túlságosan munkáigényes lenne.

Egyidejűleg két állítást véve figyelembe, a szerkezetet grafikusán ábrázolhatjuk, olyan gráffal, amelynek csúcsai az állítások, az élek pedig a köztük feltételezett kapcsolatok.